

Nečas, Ctibor

Romové v Československé republice

In: Nečas, Ctibor. *Českoslovenští Romové v letech 1938-1945*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 1994, pp. 11-27

ISBN 8021009454

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122650>

Access Date: 05. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

I. ROMOVÉ V ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLICE

1. POČET ROMSKÉHO OBYVATELSTVA A JEHO DEMOGRAFICKÉ CHARAKTERISTIKY

Není přesně známo, jak byla početná romská populace v Československé republice. Podle odhadu žilo na území celého státu bezprostředně po jeho vzniku kolem 70 000 Romů a v předvečer jeho rozpadu přibližně 110 000 Romů.

Za takto odhadovanými počty hluboko zaostávaly výsledky obou meziválečných sčítání lidu, neboť obsahovaly údaje pouze o těch, kdo se při zjišťování národnosti sami za Romy pokládali a hlásili. K 15. únoru 1921 bylo tímto způsobem podchyceno v českých zemích 61 osob a na Slovensku a Podkarpatské Rusi 7967 osob, tj. celkem 8028 Romů, k 1. prosinci 1930 pak v českých zemích 227 osob a na Slovensku a Podkarpatské Rusi 31 148 osob, tj. celkem 31 415 Romů.¹ Oficiální statistická data, získaná o romském obyvatelstvu v prvním i ve druhém cenzu, zůstávala tedy neúměrně nízká, takže na jejich informační a vypovídací hodnotu nelze spoléhat.

Poněkud jistější východiska poskytuje v tomto směru evidence Romů podle domovské příslušnosti, která byla provedena v letech 1922—1927 (v Čechách k 31. prosinci 1922, ve Slezsku k 30. dubnu 1924, na Podkarpatské Rusi k 30. červnu 1927 a na Moravě a na Slovensku k 31. prosinci 1927). Ani ona však nedosáhla úplnosti, poněvadž na Slovensku zůstala nedokončena a zbývalo tam provést šetření na podstatném území XVI. župy, tj. v bývalých správních okresech Nitra, Nové Zámky, Parkan, Prievidza, Stará Ďala a Zlaté Moravce. Dále je možno s velkým oprávněným předpokládat, že některé romské skupiny se podchycovaly z různých důvodů jen s těžkostmi, takže mohly evidenčnímu šetření uniknout. Platilo to zcela určitě o kočovných Romech, které u nás zastupovali lovarové a kalderaši: první z nich se pohybovali jako koňští handlíři po celém československém území a druhí pak jako kotláři zvláště v historických zemích. Na rozdíl od ostatní romské populace byly obě tyto skupiny odkázány svou profesí na kočování, které znesnadňovalo jejich úplné evidenční podchycení. Podobné problémy vznikaly také u vrstvy zámožných Romů, zvláště příslušníků hudebnických rodů, kteří se povětšinou asimilovali a od ostatního romského obyvatelstva se zpravidla distancovali. Přes

tato omezení se výsledky evidence Romů podle domovské příslušnosti přiblížily odhadovaným počtům a umožňují provést jejich demografické charakteristiky.²

Evidence z let 1922—1927 podchytila v Československé republice celkem 51 866 Romů, kteří tak představovali 0,02 % všeho československého obyvatelstva. V poměru k ostatním národům a národnostem stála romská populace v pořadí za Čechy a Slováky a dále za Němci, Maďary, Ukrajinci a Židy.³

Nejpočetněji se vyskytovala romská populace na slovenském území, kde bylo podle evidence přítomno 48 854 Romů. V ostatních zemích představovala romská populace malou anebo nepatrnou menšinu, neboť na Moravě bylo evidováno 2268 Romů, v Čechách 579 Romů, na Podkarpatské Rusi 94 Romů a ve Slezsku 71 Romů. Údaje z českého, slezského a podkarpatoruského prostředí zahrnují však pouze kočovné, polokočovné a potulné Romy, což by v obou historických zemích nemělo tak zkreslující následky jako na Podkarpatské Rusi, kde žila i početná skupina usedlých Romů.

Z 51 866 evidovaných osob bylo 23 851 Romů a 25 003 Romek. Romská populace se tedy vyznačovala feminitou, která však nebyla tak výrazná, jako u ostatního československého obyvatelstva. Zatímco na 1000 Romů připadalo 1044 Romek, pak v celém státě byla převaha žen nad muži vyšší o 31 osob.

Mezi jednotlivými zeměmi byly v biologické struktuře romské populace dost podstatné rozdíly. V Čechách a na Podkarpatské Rusi měli převahu Romové, kdežto ve zbývajících zemích byl zjištěn přebytek Romek. Není ovšem vyloučeno, že uvedené rozdíly zkresloval stupeň zachovalosti údajů o romské populaci, respektive diference mezi jednotlivými zeměmi v době a ve způsobu zpracování evidence.

Věkové rozvrstvení Romů se vyznačovalo mladostí, kterou vyjadřovalo zastoupení 19 843 dětí a 4576 mladistvých. Na věkové skupiny dětí připadala třetina veškeré romské populace, tj. 11,6 % na děti do 3 let, 7,0 % na děti od 4 do 6 let a 15,9 % na děti od 7 do 14 let. Relativně dosti vysoký podíl měla také věková skupina mládeže od 15 do 18 let, tj. 8,0 %.

Jednotlivé země se také v tomto ohledu vzájemně od sebe lišily. Podobně jako u ostatního obyvatelstva rostlo i u Romů procento dětí a mládeže ve státě směrem od západu na východ a souběžně s tím klesalo stejným směrem také procento dospělých.

Podle věku byli Romové rozvrstveni v celém státě a v jednotlivých zemích způsobem, který naznačují údaje připojené tabulky.

Není ovšem vyloučena možnost, že zastoupení dětí bylo ještě vyšší, než jak vyplývá z údajů v uvedených věkových skupinách. U jména Vilémy Lagrinové z Horního Prysku byla např. v evidenčním záznamu poznámka: „Toulá se, s Cikánem J. Klimtem z Louky má více nemanželských dětí“; přitom však nebyly tyto děti zaznamenány u žádného rodičů.⁴ Podobně byly u rodiny Richtrovy z Cunkova, Kryštofovy z Bernartic n. Odrou ad. provedeny záznamy pouze o dospělých a jejich děti se tak ocitly rovněž mimo evidenci. Takové případy namnoze souvisely s celkovým uspořádá-

Tab. 1. Věkové rozvrstvení Romů (údaje v ‰)

Věková skupina	ČSR	Čechy	Morava	Slezsko	Slovensko	Podkarpatská Rus
—3	11,6	3,9	5,2	5,6	12,0	6,3
—6	7,0	2,4	8,4	7,0	7,0	6,3
7—14	15,9	12,2	15,1	11,2	16,0	10,6
15—17	8,0	8,1	8,6	11,2	8,0	13,8
18—	56,5	71,1	61,3	63,3	56,2	62,7
neznámá	0,6	2,0	1,1	1,0	0,6	0,0

ním přibuzenských vztahů zvláště u kočovných, polokočovných a potulných Romů.

Patnáctiletých a starších bylo evidováno 12 951 Romů a 13 995 Romek, kteří tvořili 8145 manželských párů. Zbývajících 4804 Romů a 5848 Romek starších 15 let nebylo ženatých nebo vdaných. V Čechách, kde bližší charakteristika rodinného stavu chyběla, uváděla evidence 49 manželských svazků, v ostatních zemích pak 8099 manželských svazků, z nichž připadalo 6866 na zákonná manželství a 1233 na konkubináty; údaje o evidovaných manželských svazcích nejsou však úplné, poněvadž na Moravě chybí z osmi obcí a na Slovensku dokonce z celých dvou správních okresů.

Rovněž členění manželských svazků na zákonná manželství a na konkubináty může zkreslovat skutečnost, že Romové považovali volný svazek, respektive dlouhodobé soužití druhá a družky v podstatě za rovnocenný legálnímu manželství, kvalifikovali ho za život pre vera a za takový ho často vydávali i při jednáních s úřady. Např. v relaci notářského úřadu v Bohdanovicích byl tento svazek přímo zapsán slovy „žije na vieru“.⁵

Z hlediska funkčního uplatnění v celospolečenské dělbě práce se z celkového počtu 22 875 Romů a Romek produktivního věku živila prací převážná jejich většina (61,7 ‰), kdežto menší část byla nezaměstnaná, nebo se živila žebrotou, drobnými krádežemi a dalšími způsoby parazitismu (38,3 ‰). Historické země s výjimkou poloviny Moravy se v tomto ohledu podstatně lišily od Slovenska a Podkarpatské Rusi.

Vykazované druhy obživy byly jednak spojeny s kočovnictvím drobných řemeslníků a překupníků nebo hudebníků a komediantů, jednak byly vázány na usedlý život s tradičním kovářstvím a hudební profiencí a především s příležitostným nádeničením a nejrůznějšími službami.

Řemeslné kočovnictví provozovali v Čechách kotláři, ale také brusiči a deštníkáři (kočovné romské kovářství evidence nezaznamenala) a dále překupníci, jako byli především koňští handlíři a rovněž podomní obchodníci s řemeny, nádobím, hudebními nástroji ap. Potulnictví souviselo s provozováním hudební činnosti a s komedianstvím, jakož i s profesionálním žebráním a tuláctvím. Všechny tyto profese a činnosti se mohly

Tab. 2. Profese romského obyvatelstva (údaje v %)

Profesní skupina	ČSR	Čechy	Morava	Slezsko	Slovensko	Podkarpatská Rus
Kováři	3,7	0,0	6,1	2,2	6,6	4,0
Drobná řemesla a živnosti	5,7	9,2	2,2	6,8	0,5	10,2
Drobná výroba	5,2	0,0	0,5	2,2	1,2	22,4
Hudebníci	10,3	26,1	2,4	4,5	14,6	4,0
Komedianti	3,5	12,3	1,0	4,5	0,1	0,0
Tovární dělníci, horníci, železniční dělníci	0,2	0,7	0,4	0,0	0,2	0,0
Příležitostní dělníci	19,2	7,6	34,6	0,0	25,4	28,5
Nádeníci	15,7	6,1	27,8	0,0	45,0	0,0
Posluha u rolníků	1,6	4,6	1,0	0,0	0,4	2,0
Obecní služby	0,5	0,0	0,0	0,0	0,6	2,0
Rolníci	0,04	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0
Obchodníci koňmi	2,6	6,9	3,7	2,2	0,3	0,0
Drobný obchod	5,0	22,3	2,3	0,0	0,4	0,0
Žebrota, krádeže	0,9	0,7	1,0	0,0	0,8	2,0
Vydržování	0,6	0,0	0,8	0,0	0,2	2,0
Prostituce	0,002	0,0	0,0	0,0	0,01	0,0
Věštění	0,012	0,0	0,0	0,0	0,06	0,0
Potulka	1,4	1,0	5,2	18,1	1,2	6,1
Nepracující	6,6	0,0	10,6	59,0	0,5	16,3

uskutečňovat díky průběžnému pohybu a přebývání na různých místech v pojízdných nebo přenosných typech obydlí.

Pouze necelá pětina Romů produktivního věku pracovala v Čechách po přechodnou dobu námezdně nebo služebně: muži jako příležitostní dělníci a nádeníci, ženy jako služby a pradelny. Tyto profese však byly zpravidla jen přídatnými zdroji obživy kočovných překupníků nebo potulných hudebníků. Např. rodina Bambergerů z Adršpachu obchodovala houslemi a ženy vypomáhaly praním prádla; manželka koňského handlíře Růžičky, domovsky příslušného do Nových Jesenčan, podobně jako manželka trhovce Hermanna, který měl domovské právo v Zákupích, pracovaly jako služby; v rodině obchodníka nádobím Richtra z Nového Rychnova byli evidováni kromě kočího tři nádeníci a jedna služka, stejně jako v rodině hudebníka Krause z Jestřebice jedna pradelna, jeden brusič skla a jeden tovární dělník.

Obdobně jako v Čechách spojovaly se i v dalších dvou historických zemích s výjimkou značného území Moravy zdroje obživy romské populace s kočovným a potulným způsobem jejího života. Z řemeslné a drobné výroby se to týkalo kočovných kovářů, brusičů a deštníkářů, sířařů a výrobců bačkor, z překupnictví zvláště koňských handlířů a obchodníků nádobím, řemeny a biči, starým železem aj., stejně jako kramářů a podomních obchodníků, z proficienčních zdrojů obživy pak potulných hudebníků a komediantů.

Na jižní, respektive jihovýchodní Moravě s početnou populací usdlých Romů ustupovaly tradiční profese (romské kovářství, které se zaměřovalo

na výrobu řetězů, hřebíků atd., nebo dovednost vesnických romských hudebníků) a jejich místa zaujímala příležitostná práce a nestabilní služby nejruznějších dělníků a nádeníků, kteří pracovali krátkodobě v zemědělství, vypomáhali na stavbách, v cihelnách a v kamenolomech, tloukli šterk na silnicích, káceli a odklízeli v lesích dříví ap. Omezování pracovních příležitostí vedlo k nezaměstnanosti a bylo příčinou časté existence vedlejších zdrojů obživy, vyhledávaných zvláště ženami romských kovářů a hudebníků.

V podobných poměrech jako na jižním a jihovýchodním moravském teritoriu se nacházeli i Romové na Slovensku, zvláště pak v jeho východní části. Zvláštní ekonomická a sociální situace této oblasti si vynutila přesuny v profesní struktuře tamní romské populace, které probíhaly ve větším rozsahu a rychlejším tempem než na ostatním slovenském území.⁶

Ze všech 9074 východoslovenských Romů v produktivním věku připadalo podle evidence na řemeslníky a drobné výrobce 6,54 % osob, na hudebníky 8,27 % osob, na překupníky 0,92 % osob, na námezdné a služební síly 83,65 % osob a na jiné zdroje obživy 0,76 % osob.

V první skupině tvořili řemeslníci méně než dvě třetiny a drobní výrobci více než jednu třetinu. Mezi řemeslníky zaujímali i nadále prvenství romští kováři, kdežto ostatní řemesla a živnosti zastupovalo jen několik málo obuvníků a krejčích a ojedinele též zámečnick, barvíř, sedlář a výšivkář. V drobné výrobě měli nejpočetnější zastoupení výrobci cihel z nepálené hlíny, označení termíny „blatorobotníci“ nebo „valkoví Cigáni“. Kromě nich bylo v této skupině podchyceno i několik desítek korytářů a jednotliví výrobci ošatek, metel ap. Romské kovářství přes dominantní postavení v této skupině zřetelně upadalo a nestačilo poskytovat rodinám dostatek existenčních prostředků. Mnozí z těch, kteří zůstávali věrni této své profesi, museli vyhledávat i další zdroje obživy. V relaci ze správního okresu Bardejov jsou dokonce uvedeni dva kováři, kteří se věnovali nejenom svému řemeslu, ale i provozování hudební činnosti a příležitostně také nádeničením.

Podobně ztráceli východoslovenští Romové uplatnění i ve své druhé tradiční profesi, totiž jako hudebníci. Ve srovnání s romskými kováři byl tento pokles značně mírněn tím, že romská hudba zůstávala stále vyhledávanou, zejména v městském prostředí. Např. v Michalovcích se jí věnovali všichni dospělí muži z tamní romské populace a vysoký počet romských hudebníků byl evidován také v Košicích a v dalších městech. Naproti tomu na východoslovenském venkově romští hudebníci rychle pauperizovali a jejich počet se snižoval, nebo byla hudba nuceně spojována s přídatnými zdroji obživy. V celé XX. župě (košické) byla např. u 29 romských hudebníků uvedena také nádenická práce, podobně jako bylo 10 Romů hudebníky a současně „blatorobotníky“, 7 Romů hudebníky a příležitostnými dělníky atd.

Relativně velmi malá skupina romských překupníků byla zastoupena z jedné poloviny koňskými handlíři a z druhé ostatními drobnými obchodníky, k nimž patřili vetešníci, hadráři, železáři, zelináři a jiní obchodníci „s drobizgom“.

Úpadek romského kovářství a pauperizace vesnických hudebníků se

staly příčinou přechodu Romů na východním Slovensku k nestálým formám práce, pro něž měly některé relace speciální označení. V rubrikách o zdrojích obživy měli např. všichni dospělí Romové z Nižného Hrabovce uvedeno „cigánsky robotník“, Vyš. Žipova „cigánsky nádenník“ ap.⁷ Ze zástupců této profesní skupiny patřilo 38,02 % na příležitostné dělníky, 60,77 % na nádenníky a 1,20 % na služby, což byla většinou posluha u rolníků nebo funkce obecních pastýřů, pohodných, ponocných ap.

V poslední profesní skupině východoslovenských Romů byla podchycena nepatrná část majitelů půdy, o které se však nedá s jistotou určit, zda šlo o domkáře nebo o prosté zemědělské dělníky.

Romští kováři vlastnili pouze primitivní nástroje, kterých používali individuálně jako výrobci při své řemeslné práci, založené na jednocelové a poměrně jednoduché kvalifikaci. Podobně také romští hudebníci měli v osobním vlastnictví hudební nástroje, které jim sloužily k provozování rutinní činnosti, vyplývající ze specializované proficiencies. Velmi elementární byl i charakter jednání romských překupníků, které se opíralo o soubor určitých zběhlostí a znalostí. Výrobní zkušenosti kovářů, podobně jako rutina hudebníků a určité znalosti překupníků, se předávaly zpravidla z otce na syna a udržovaly se tak v rámci rodinných a příbuzenských vztahů. Za činnost městských hudebníků a obchodní operace překupníků se ustálil peněžní způsob odměňování, kdežto na venkově byli kováři a hudebníci odměňováni v naturáliích.

V moderní industriální společnosti narůstala mezi romskou populací profesní skupina námezdných a služebních sil, které nabízely svou fyzickou a veskrze nekvalifikovanou práci jako pomocní, příležitostní, nestabilní a krátkodobí dělníci, nádenníci, posluhové a výrobci nejrůznějších drobných předmětů denní spotřeby. Odměna za tuto práci byla nízká a poskytovala se převážně v naturáliích. Tento způsob odměňování nutil uvedené pracovníky ještě více než romské kováře a hudebníky k tomu, aby vyhledávali všechny možné přídatné zdroje obživy, mezi nimiž se stávala žebrota, krádeže a ostatní formy drobného parazitismu nezbytností.

Romská diaspora byla rozptýlena mezi obyvatelstvem celkem 1908 místních obcí v Československé republice, z nichž se nacházelo 1,3 % v Čechách, 7,7 % na Moravě, 0,2 % ve Slezsku, 89,5 % na Slovensku a 1,1 % na Podkarpatské Rusi.

V historických zemích se Romové zdržovali spolu s ostatním obyvatelstvem v 26 místních obcích v Čechách a ve 153 místních obcích na Moravě a ve Slezsku. S výjimkou jižní, respektive jihovýchodní poloviny moravského teritoria nacházela se romská populace v obou těchto zemích v disperzi, při níž rodinu a někdy jenom jednotlivce obklopovalo neromské obyvatelstvo. Romská populace v Čechách, na části moravského území a ve Slezsku v souladu s požadavky své profese kočovala, nebo se potulovala; její územní pohyb se uskutečňoval po většinu roku a jenom v zimě byl vystřídán stálějším pobytem na jednom místě.

V Čechách patřily k těmto kočovným a polokočovným Romům např. rodiny Bambergerů z Adršpachu, Nachtigalů z Doudleb, Růžičků z Úsobí, Holzknachtů z Modletic, Chotětických a Stehlíků z Markety ad., na Mo-

ravě a ve Slezsku rodiny Dufků a Fiksů ze Šafova, Kirschů z Vítkova a Táborských z Panenské (dř. Flandorf), k jejichž bydlišti je v evidenční knize případné vysvětlení: „Od března do listopadu toulají se v Čechách a na Moravě, jinak bydliště Flandorf č. 24.“⁸

Odlíšná situace vznikla v uvedené jižní, respektive jihovýchodní části Moravy, kde byly starším historickým vývojem položeny základy k tzv. cikánským táborům na okrajích obcí nebo periférií měst. V nich se romské obyvatelstvo soustřeďovalo v koncentracích, které byly nejpočetnější v Oslavanech, Svatobořicích, Strážnici, Bojkovicích, Bohusoudově, Osvěti-manech, Ostrožském Předměstí, Veselí n. Moravou, Starém Městě, Havřicích, Brně-Černovicích a v Luhačovicích.

Nejvíce místních obcí s Romy se nacházelo na Slovensku, kde z celkového počtu 1709 těchto obcí připadalo 34,7 % na župu košickou, 20,6 % na župu zvolenskou, 16,1 % na župu mikulášskou, 15,8 % na župu bratislavskou a 9,8 % na župu martinickou; podíl 2,8 %, který připadá na župu nitranskou, je zkrácen neúplností zachovalých záznamů.

Vůbec nejvyšší počet Romů měly podle evidence Košice (771 osob) a Trebišov (285 osob), kde romská populace žila ve zvláštních čtvrtích, nebo se soustřeďovala v určitých ulicích. V ostatních městech a zejména na venkově obývali Romové tzv. cikánské tábory, z nichž byly nejlidnatější v obcích Rastice (266 ob.) a Pavlovce n. Uhom (263 ob. s uvedeným vajdou Andrejem Jonim). Vysokou hustotou obyvatelstva se vyznačovaly rovněž tábory v obcích Selice (260 ob.), Šarovce (239 ob.), Širkovce (234 ob.), Réca (157 ob.) a Filakovo (155 ob.). Cikánské tábory se 101—150 Humenné (213 ob.), Klenovec (210 ob.), Šaľa (203 ob.), Strážany (196 ob.), Stropkov (193 ob.), Neded (179 ob.), Čop (174 ob.), Dunajská Streda (167 ob.), Veľká Ida (164 ob.), Bardejov (160 ob.), Levoča (159 ob.), Lubica (159 ob.), Réca (157 ob.) a Filakovo (155 ob.). Cikánské tábory se 101—150 obyvateli mělo dále 50 obcí a se 75—100 obyvateli 52 obcí na Slovensku.

Na Podkarpatské Rusi žili Romové v disperzi v 21 místních obcích. Usedlá romská populace nebyla však v evidenčním seznamu podchycena v úplnosti, takže statistický lexikon uvádí kromě toho romská obydlí ještě v dalších 21 místních obcích. Cikánské tábory lze předpokládat v obou městech se zřízenými magistráty, tedy v Užhorodě a v Mukačevu, a dále ve městech a obcích Stratyčove, Javorove, Svaljava, Bodoliv, Gejiveci ad. Romskou populaci tvořilo několik etnických skupin, jež zatím dovedeme diferencovat jenom podle jazykového prostředí, ve kterém žily a komunikovaly při výměně výrobků a služeb. Početní stav jednotlivých subetnicit nelze vyjádřit na základě evidence číselně a je třeba se spokojit pouze s předpokladem, že nejhojnější byla skupina slovenských Romů a daleko za ní co do počtů stála skupina českých Romů. Vedle těchto základních subetnicit je nutno počítat také s menšími skupinami německých Sintů, kteří žili v jižním a zejména v západním a severním pohraničí českých zemí a rovněž v okolí Prahy, dále se skupinou maďarských Romů, kteří žili podél jižních a také východních hranic Slovenska a rovněž na Podkarpatské Rusi a konečně se skupinami kočovných lovarů a kalde-
rašů.⁹

Rozlišující kritéria mezi jednotlivými skupinami lze jenom velmi při-

blíže odvozovat také z romských příjmení. Na příslušnost k německým Sintům by mohla ukazovat jména rodin Waitzů a Krausů v severních Čechách nebo Rehbergerů na jižní Moravě, zvláště když i rodiště některých příslušníků těchto rodin se nacházela v sousedních německých jazykových oblastech. Naopak příslušnost k české subetnicitě se zdají napovídat příjmení Růžičků, Vrbů a Procházků v Čechách nebo Danielů, Holomků a Malíků na Moravě. Podobně jako v historických zemích mezi českými a německými příjmeními lze vést pomyslnou dělicí čáru také na Slovensku a Podkarpatské Rusi mezi rodinnými jmény slovenských a maďarských Romů. Je ovšem třeba mít na paměti, že jednostranné onomastické dedukce mohou vést nanejvýš jen k hypotézám, jejichž správnost potvrdí nebo vyvrátí teprve další výzkum základních skutečností a procesů ze života romské populace.¹⁰

Z uvedených charakteristik vyplývá, že Romové představovali v Československé republice relativně početnou menšinu, která se vyznačovala nízkou feminitou, poměrnou mladostí a zvláštním uspořádáním rodinných a příbuzenských vztahů. Živili se vedle tradičních profesí, jimiž bylo romské kovářství a poskytování hudební činnosti, čím dál tím častěji příležitostným nádeničením, doplňovaným i žebrotou, drobnými krádežemi a jinými formami parazitismu. Patřili proto k nejubožejším a izolovaným vrstvám společnosti, která se přitom zaměřovala jenom na politické řešení jejich otázky.

2. POLITICKÉ ŘEŠENÍ ROMSKÉ OTÁZKY

Československá republika byla demokratickým státním útvarem, který po celou dobu své existence nechával daleko za sebou autoritativní režimy ve vlastním sousedství. Přesto však došlo i v jejím právním systému koncem 20. a počátkem 30. let k určitému posunu směrem ke konzervatismu a právě na prahu tohoto období byl přijat zákon o potulných cikánech a jeho prováděcí nařízení. Tato legislativní úprava měla poměrně dlouhou předeihu.¹¹

Od počátku samostatného státního vývoje se ozývaly četné požadavky po energických protiromských opatřeních. Zvláště důrazný byl r. 1919 protest z Jičína, kde v té době kočovaly nebo se potulovaly romské skupiny, které prý páchaly krádeže a ohrožovaly bezpečnost osob. Proto vyjadřovala i zemská správa politická v Praze nespokojenost s výsledky, kterých bylo dosahováno v Čechách při potírání tzv. cikánského zlořádu. Ve společné odpovědi na oba tyto přípisy ministerstvo vnitřní doporučovalo stíhat Romy podle platných rakouských předpisů a formulovat návrhy na preventivní i represivní prostředky.

V průběhu následujícího roku okresní správní komise v Libáni např. navrhovala provést řádný soupis romské populace, zakázat kočování a potulku, poskytnout obecní samosprávě právo na vydávání zvláštních nařízení o postrku, zřídit občanskou stráž proti kočovným a potulným Romům a obcím s usedlými rodinami poskytnout zvláštní finanční výpomoc. Podobné návrhy docházely nejvyšším orgánům výkonné i zákonodárné

moci také z mnoha dalších míst. Městský úřad v Černé n. Orlicí obrátil se na předsednictvo poslanecké sněmovny s požadavkem, aby bylo vydáno nařízení k trvalému usazení všech Romů. Než by se tak stalo, měly být kočovné a potulné skupiny pochyhány a provizorně umístěny v bývalých zajateckých táborech z předcházejícího válečného období.

Požadavek malého městyse putoval z poslanecké sněmovny na ministerskou radu a odtud k ministroví vnitra, v jehož úřadu poskytl podnět k vypracování předlohy zákona o omezení tuláctví a zahálčivého života. Účelem připravovaného legislativního opatření bylo zakázat pohyb všem kočovníkům a tulákům, kteří měli být všichni v určený den konfinováni, tj. jejich pobyt se měl soustředit na konkrétní místa, aby se dala přesně zjistit jejich státní příslušnost, domovská obec a zdroje obživy a aby mohl být sňat otisk ukazováčku jejich pravé ruky. Po konfinaci se měly osoby cizí státní příslušnosti postrkem vyhostit z území republiky, osoby trpící nakažlivými chorobami nebo nezpůsobilé práce bylo třeba dodat do nemocnic a starobinců, osoby bez práce a stálého bydliště měli být soustředěny v donucovacích pracovnách a jejich děti v nalezincích a sirotčincích a konečně všem zbývajícím osobám mohly být vydány občanské legitimace s daktyloskopickými otisky prstů za předpokladu, že budou opouštět místo svého pobytu jen se souhlasem příslušných úřadů, že budou setrvávat ve svém dosavadním zaměstnání, nikoliv však v kočovných a jiných podobných činnostech.

Zákon o omezení tuláctví a zahálčivého života obsahem i strukturou prozrazoval souvislost, ne-li přímo závislost na protiromském výnosu vídeňského ministerstva vnitra ze 14. září 1888.¹² Nebyl ovšem zaměřen jenom proti kočovným a potulným Romům, nýbrž proti tulákům a zahálečům. To také vyjadřoval i jeho název, v jehož znění se dokonce nestala vůbec žádná zmínka o romské populaci. Přesto však z formulací jednotlivých ustanovení bylo patrné, že navrhovatelé měli na mysli především tento objekt působení zákona. V důvodové zprávě se pak zcela nezastřené uvádělo, že dosavadní opatření nedovedla znemožnit pohyb kočovných a potulných Romů a tím zabránit jejich delikvenci.

První nástin předlohy byl dokončen v září r. 1921, další textové úpravy se však značně protahovaly. Konečný elaborát byl proto očekáván se stoupající netrpělivostí, jejímž projevem se staly hromadně podávané petice obcí, interpelace v poslanecké sněmovně, jakož i různé soukromé iniciativy.

Kampaň samosprávných korporací trvala více než půldruhého roku a zahájila ji společná petice z 26. února 1922, podaná venkovskými obcemi bývalých okresů Blatná, Březnice, Mirovice, Písek, Strakonice a Vodňany. Obce v ní tlumočily protesty svých obyvatel proti kočovným Romům, ale také proti kramářům, komediantům a tulákům, kteří prý ohrožovali bezpečnostní poměry na jihu Čech. Proto se obce obrátily na zemskou správu politickou s požadavkem, aby se této „pravé metle venkova“ učinila co nejrychleji přítrž schválením připravovaného zákona.¹³ K naléhavé žádosti jihočeských obcí se hromadně přidávaly i obce z dalších českých okresů. Způsob, jakým se původně osamocená akce přeměňovala v široké hnutí, svědčil o tom, že tu nešlo o živelný, nýbrž naopak o ří-

zený projev; v jeho pozadí je třeba počítat s organizátorem, kterým byla s největší pravděpodobností agrární strana.

Vedle petičí venkovských obcí domáhala se legislativní úpravy problematiky Romů také série parlamentních interpelací. Iniciativa v tomto směru náležela agrárnímu poslaneckému klubu, vlastní dotaz však podali 24. listopadu 1922 národní demokratičtí poslanci. V souvislosti s jejich vystoupením bylo pak ministerstvu vnitra uloženo, aby bez dalších průtahů ukončilo přípravné práce a co nejdříve předložilo ke schválení předlohu zákona „na potírání řádění Cikánů domácích i cizích“.¹⁴ Jen tak prý bylo možno zajistit osobní a majetkovou bezpečnost venkovského obyvatelstva.

Téhož požadavku se konečně domáhaly i některé soukromé podniky, z nichž byl v úředních aktech nejčastěji citován dopis, s nímž se obrátil 8. října 1922 na kancelář prezidenta republiky MUDr. J. Tillich. Romové prý zavlekli do obvodu tohoto bojkovického lékaře tyfovou nákazu, již onemocnělo více než 70 osob. Při naléhavém upozornění na tyto prohrašky viděl pisatel řešení romské otázky v její úpravě po vzoru německého zákonodárství.¹⁵

V důsledku všech těchto stále netrpělivějších hlasů přešlo ministerstvo vnitra k připomínkovému řízení, ke kterému vyzvalo široký okruh nejvyšších míst. Připomínky k předloze byly vyžádány od ministerstev (financí, zemědělství, spravedlnosti, unifikací, sociální péče, školství a národní osvěty i veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy), od zemských výborů (v Praze, v Brně a v Opavě), od zemských politických správ i od československých zastupitelských úřadů v cizině.

Připomínkové řízení se však značně protahovalo a text zákona zůstával v důsledku toho stále jen na papíře a nebyl nakonec předložen zákonodárným sborům k projednání a ke schválení. Po překonání poválečné hospodářské krize nastávalo totiž jenom pozvolné ožívování ekonomiky, takže státní a zejména samosprávné finance by stále neunesly onu zátěž, kterou by nepochybně vyvolala některá z navrhovaných zákonných opatření, jako byla např. internace dospělých, odnímání a převýchova dětí ap. Rovněž prevence a represe, uvažované proti kočovným a potulným subetnicitám a namnoze proti romskému etniku jako celku, se vymykala ze stávajícího rámce budovaného právního státu i z okruhu zdůrazňovaných lidských a občanských práv. Hospodářská i politická situace legislativní úpravu romské otázky v dané chvíli znemožňovala, takže jediným konkrétním výsledkem zdoluhavých přípravných prací byla registrace kočovných a potulných Romů, jakož i první pokus o zvláštní soupis romské populace.

Kočovné a potulné Romy a spolu s nimi také „brusiče, deštníkáře, eskamotéry, příslušníky kolotočů, houpaček a loutkových divadel, pak škodlivé potulné osoby, specializované na jistý druh trestných činů, jako potulné zloděje, podvodníky a podvodnice, lákající závdavky, peníze a zboží, okrádající své službodárce, sbírající malé děti atd.“ začala jednotně spisovat nejprve četnická stanice v Kuřimi pro celý obvod Moravy. Poněvadž se kuřimská zkušenost osvědčila, vypracovalo podle ní četnické oddělení poznávacího úřadu policejního ředitelství v Praze jednotný registrační

systém i pro ostatní země. Registračními centry kočovných Romů a tuláků se staly v Čechách četnické stanice v Březnici a ve Vysokém Mýtě, ve Slezsku četnická stanice v Opavě, na Slovensku četnické stanice v Hlohovci, Zvolenu a v Prešově a na Podkarpatské Rusi četnická stanice v Užhorodě, když na Moravě tímto centrem zůstala četnická stanice v Kůřimi. Mimo to se uskutečnil při zvláštních pochůzkách 2., 8. a 14. září 1925 soupis romské populace, kterým bylo evidováno celkem 64 938 osob. Na tomto celkovém počtu se nepodílely všechny země stejně, poněvadž v Čechách se podařilo podchytit 579 osob, na Moravě 1994, ve Slezsku 79, na Slovensku 62 192 a na Podkarpatské Rusi 94 osob. Celkové množství romské populace v Československé republice bylo však v této době nepochybně vyšší, poněvadž soupis nebyl úplný, a jeho výsledky proto podhodnocovaly skutečný stav.¹⁶

Cesta k zákonné úpravě romské otázky se otevřela teprve s nástupem hospodářské konjunktury a s postupným prosazováním konzervativnějších vývojových změn v československém demokratickém systému. Navíc se v této době podstatně zhoršovaly vztahy mezi Romy a ostatní majoritní společnost, k čemuž přispělo odhalení mladistvých romských zločinců v Moldavě n. Bodvou a domnělé loupeže romských skupin v jižních Čechách.

Soudní proces s moldavskými Romy byl inscenován v Košicích a jednalo se při něm o devatenáctičlennou skupinu, která pod vedením Š. Filkeho se dopustila několika loupežných vražd a byla dokonce neprávem obviněna z kanibalismu. Krádeže a loupeže na českém jihu se připisovaly pětičlenné skupině J. Vrby, proti níž byla zorganizována četnická razie; bylo při ní zadrženo 158 podezřelých osob, z nichž však bylo jenom 12 Romů a 10 Romek.¹⁷

O obou těchto událostech referoval s nezastíranou tendencí agrární deník Venkov, kterému se podařilo rozvířit nenávistnou protiromskou kampaň a k té se postupně přidávaly také další listy. Za takřka všeobecné hysterie byly v poslanecké sněmovně nezávisle na sobě podány dvě interpelace o nutnosti řešit romskou otázku. První vypracovali národně socialističtí poslanci. Zhoršené bezpečnostní poměry byly podle nich důkazem toho, že otázku Romů nešlo řešit dosavadními prostředky. Proto bylo nutno probudit úřady „z jejich dosavadní pohodlné nečinnosti“ Osoby, které se vyhýbaly práci a byly na obtíž veřejnosti, měly být dodány do donucovacích pracoven a jejich děti svěřeny do péče a výchovy zvláštních ústavů. Agrární poslanci ve své interpelaci nejprve uvažovali o příčinách zvýšené kriminality a pak volali po „neprodleném rázném zakročení všemi prostředky, které stát měl po ruce“. Bezpečnostní orgány měly prý s největší rozhodností potírat tuláctví a kočovný život jak jednotlivců, tak i celých skupin, zejména pak Romů. Dosavadní nařízení bylo prý nutno revidovat, neboť tuláckou a zvláště romskou otázku nešlo řešit jen prostředky trestního práva, nýbrž i zřízením institucí pro nucenou práci a výchovu. Poněvadž pak šlo o obzvláštní nebezpečí, mělo se použít i mimořádných opatření a v případě nutnosti také stanného práva.¹⁸

Vláda na obě interpelace odpověděla, že ministerstvo vnitra sledovalo se zvýšenou pozorností stoupající nebezpečí tzv. cikánského zlořádu a že

už dříve vypracovalo návrh na legislativní úpravu romské otázky. S odvoláním na vládní usnesení z 26. října 1922 byly obnoveny přípravné práce na předloze zákona, která vycházela z praxe, uplatňované proti Romům doma i v cizině.

Z vnitřních podkladů to byl souhrn nařízení, obsažených ve výnosu vídeňského ministerstva vnitra z r. 1888, a zvláště pak spisový materiál z pokusu o vydání zákona o omezení tuláctví a zahálčivého života z let 1922—1926. Ze zahraničních vzorů obsahovala nejvíce podnětů francouzská legislativní úprava o provozování kočovných živností a cestování kočovníků z r. 1912 a zejména bavorský zákon o Cikánech, tulácích a povalečích z r. 1926.

Francouzský zákon ovšem nesměřoval výlučně proti Romům. Jeho 3. a 4. článek pojednával o osobách, které se potulovaly, neměly trvalé bydliště a nebyly kočovnými řemeslníky nebo trhovci. Za tuláky se považovali v první řadě Romové, i když nebyli v citovaných článcích výslovně jmenováni. Zákon zaváděl pro kočovníky a tuláky řádnou evidenci pomocí antropometrických knížek, vystavovaných jako průkaz totožnosti pro každou osobu starší 13 let. Myšlenka o řádné evidenci a antropometrických knížkách byla s nepatrnými změnami přejata do návrhu československého zákona.¹⁹

Na rozdíl od všech legislativních úprav romské otázky, ke kterým došlo do té doby v jednotlivých evropských státech, měl bavorský zákon povahu výjimečného opatření proti Romům. Byl totiž velmi přísným a ryze policejním předpisem, jak provádět zvláštní boj proti tzv. cikánskému zlořádu. Jeho vliv v navrhovaném československém zákoně byl nepochybný zejména v úvodních článcích, které vázaly kočování na řadu speciálních povolení. Z těchto praktik vycházeli navrhovatelé při zavádění kočovných listů. Obsahově a formálně se však bavorský zákon uplatnil jako vzor pro československé předpisy také svými články o táboření a dále články omezujícími pohyb Romů.²⁰

Podle uvedených domácích i zahraničních podkladů vypracovalo ministerstvo předlohu zákona o potulných Cikánech, která byla postoupena prezidiu ministerské rady a po projednání a schválení ve vládě byla pak jako vládní návrh předložena ústavně-právnímu výboru nejvyššího orgánu zákonodárné moci. Po jednacím a schvalovacím řízení v senátu a poslanecké sněmovně byl pak návrh vyhlášen národním shromážděním jako zákon č. 117 ze dne 15. července 1927.²¹

Jednotlivé politické strany zaujaly k projednávanému vládnímu návrhu rozdílná stanoviska, ve kterých se ozývaly projevy souhlasu, ale také výhrady a zásadní odpor. Pro návrh zákona řečnili především senátoři a poslanci českých i německých stran, hájících zájmy venkova a klerikalismu. Agrární strana byla pověřena v obou parlamentních komorách zpravodajskou funkcí, z níž také vyplýval bezvýhradný souhlas s předloženým návrhem. Zákon se prý stane mementem pro všechny Romy, kteří si měli uvědomit, že se ocitli na rozcestí: „Nyní musí se rozhodnouti buď pro to, aby se přizpůsobili životu ostatních vrstev obyvatelstva, jejich civilizaci, jejich názorům morálním, nebo že kolesa života přejedou přes ně drtivě k dennímu pořadu.“ Agrární zpravodajové dále přiznávali, že

projednávaný zákon byl singulární, současně však zdůrazňovali i jakési jeho humánní poslání, neboť jednotlivé zákonné předpisy prý budou napomáhat při výchově Romů k práci a k pořádku. V podobném tónu se k návrhu vyjádřili také zástupci Svazu německých zemědělců, podle jejichž projevu byl text zákona prochnut altruismem. Velmi ostrých slov proti Romům použil lidovecký poslanec, který se přimlouval za nejúčinnější opatření a dokonce za zvláštní označování příslušníků romské populace tetonáží. Rovněž německá křesťansko-sociální strana ústy svého parlamentního řečníka prohlásila, že se nemůže uzavírat před schválením výjimečných a policejních opatření proti Romům. S dlíci výhradami proti navrhovanému zákonu, diktovanými namnoze loajálně-opozičním postavením vůči vládě, vystoupili poslanci socialistických stran. Čeští i němečtí sociální demokraté poukazovali ve svých parlamentních projevech zejména na to, že navrhovaný zákon byl výjimečný a nesrovnával se tedy s ústavou. Uznávali, že proti rostoucí kriminalitě bylo třeba použít zostřeňých opatření, odsuzovali však způsob referování agrárního tisku o Romech a jeho výzvy po zřizování pracovních kolonií. Národní socialisté se do parlamentní debaty nepřihlásili, jakoby se spokojili jen s iniciativou v podání zmíněné už interpelace. Socialističtí zástupci vystoupili tedy jako řečníci proti, jejich výhrady však byly jenom dlíci a zásadně návrh neodsuzovaly. Otevřený nesouhlas s projednávaným zákonem přednesli v senátě a v poslanecké sněmovně komunisté, kteří se proto dostali i do přímých polemik s agrárními zpravodaji a také s poslanci klerikálních stran. Drželi se své doktríny a viděli v návrhu jen jedno z policejních opatření buržoazie. Z toho pak vyvozovali, že „podmínkou řešení cikánské otázky a zločinnosti je povalení kapitalismu“.²² Nepočítali s tím, že budou moci sami prokázat scestnost tohoto závěru za totalitního režimu, který sice stále zdůrazňoval, že svrhnul starý společenský řád, ale romskou otázku se tím vyřešit nepodařilo.

Po vyhlášení zákona o potulných Cikánech byla k němu vládním nařízením ze dne 26. dubna 1928 vydána prováděcí nařízení a postupně také výnosy jednotlivých ministerstev, takže legislativní úprava romské otázky nabyla v Československé republice definitivní podoby.²³

Ustanovení zákona se vztahovala na potulné Cikány, jimiž byli jednak kočovníci a jednak tuláci žijící po cikánsku. Obě tyto skupiny byly pokládány za kočovné a potulné i tehdy, jestliže zčásti, hlavně v zimě trávily život ve stálém bydlišti, jestliže tedy byly polousedlé. Hlavním nedostatkem úvodního článku byla absence definic základních pojmů. Zvláště pojmy tulák a cikánský způsob života, jejichž výklad se ponechával praxi, byly neobyčejně široké a všeobecné. Takové formulace umožňovaly zákroky nejenom proti těm, na něž se zákon vztahoval, ale i proti těm, kteří měli trvalé bydliště a nevyhýbali se práci.

Prvý předpoklad úspěšného boje proti Romům spatřoval zákon v jejich řádné evidenci. Aby je bylo možno sepisovat a vést v patrnosti, byli povinni dostavit se na vyzvání k soupisu. Ti, kteří by tuto svou povinnost nesplnili, měli být potrestáni. Při soupisu musila každá osoba udávat o sobě správné nacionálie, počítaje v to i přezdívky. Pokud by někdo údaje udával s úmyslem klamat úřady, měl být rovněž potrestán. Bližší

podrobnosti o řádné evidenci určovalo prováděcí nařízení, které stanovilo vést v patrnosti všechny kočovné Romy starší 14 let, jež byli státními občany Československé republiky nebo se oprávněně zdržovali na československém území. Děti měly být přitom evidovány s dospělou osobou, se kterou žily ve společné domácnosti. Podle potřeby mohli být do evidenčních soupisů odděleně zapisováni také Romové cizí státní příslušnosti, kteří neměli povolení ministerstva vnitra k pobytu a byli přistiženi na teritoriu republiky.

Vedením Romů v patrnosti pověřilo ministerstvo vnitra zvláštním oběžníkem Ústředí pro evidenci potulných Cikánů, jehož působnost se vztahovala na území celého státu. Styk tohoto orgánu se státním zastupitelstvím v Brně jako úřadem pro vedení ústředního rejstříku romských trestů uskutečňoval se podle výnosu ministerstva spravedlnosti přímo a co nejrychleji.

Za účelem evidence, respektive následného vyhošťování byl v době od 1. června 1928 do 15. srpna 1929 nařízen ministerstvem vnitra na československém území soupis kočovných a potulných Romů. Akci provedly politické a státně policejní úřady první stolice za součinnosti četnictva a za přispění obcí. Celkem bylo takto sepsáno asi 36 000 osob. Nařízení o soupisu patřilo k prvním mimořádným opatřením. Z evidenčních ohledů bylo oprávněné, nemělo se však uskutečňovat policejními metodami, jimiž se jenom dále prohlubovala společenská izolace romské populace.

Totožnost kočovných a potulných Romů se mohla podle slov zákona zjišťovat nejenom na základě jejich sdělení, nýbrž i šetřením daktyloskopickým, antropometrickým aj. Po dobu takového zjišťování mohlo být Romům příkázáno, aby se nevzdalovali z určitého místa (byli povinni denně se hlásit u bezpečnostních úřadů). K dodržení tohoto příkazu jim byly odnímány průkazy nebo i část movitého majetku. Těmito opatřeními se ovšem stávala osobní svoboda této skupiny obyvatelstva iluzorní a ustanovení zákona se skutečně dostávala do rozporu s ústavou.

Důležitou pomůckou ke zjišťování totožnosti byly po vzoru francouzských antropometrických knížek cikánské legitimace. V tomto průkazu byl otištěn podstatný výtah zákona a k němu vydaného prováděcího nařízení. V jednotlivých rubrikách byla zapsána data o narození, rodinném stavu, zaměstnání, jazykových znalostech i o zvláštním znamení, uveden dále osobní popis a otisk prstů, rovněž tu byla zaznamenána všechna uložená omezení, respektive poznámky o policejním dohledu a konečně se tam zapisovala i jména dětí mladších 14 let. Každý držitel cikánské legitimace byl povinen nosit tento průkaz stále u sebe a na požádání jej předkládat státním úřadům politickým a policejním, četnictvu, obecním úřadům, přísežné lesní, polní a rybářské strážci ap.²⁴ Cikánské legitimace byly vydávány nejenom kočovným a potulným, ale postupem doby i ostatním Romům, takže se stávaly konkrétním důkazem diskriminace romské populace jako celku.

Druhou novinkou, zaváděnou zákonem po bavorském vzoru, byl kočovnícký list, který zastupoval v podstatě povolení ke kočování. Musili jej mít všichni Romové, kteří kočovali ve skupinách nebo jednotlivě, ale s vozidly, respektive se zvířaty určenými k tahu nebo k nošení nákladů.

V prvním případě bylo prý usnadněno páchání trestné činnosti tím, že současně vystupovalo více osob, ve druhém případě pak tím, že každé vozidlo nebo tažné zvíře usnadňovalo pohyblivost nebo odvoz kradených věcí; v obou případech přitom byla ztížena evidence. Naproti tomu pohyb jednotlivců bez vozidel a zvířat se ničím neomezoval. Stávalo se tak úmyslně, poněvadž vázat i tento způsob života na nějaké povolení by prý znamenalo „zákaz valné části tuláctví vůbec, což za tehdejších poměrů bylo neproveditelné“.

Kočovníký list měl podobně jako cikánská legitimace formu knížky. Bylo v něm udáno, pro které osoby platil a kolik vozidel nebo zvířat smělo být ke kočování používáno. Mohl v něm být předepsán i směr a druh jízdy (např. kočování jen po silnicích a nikoliv po lesních nebo polních cestách), mohlo být určeno teritorium k povolenému kočování (např. celá země nebo jen určité okresy) a mohla být uložena i jiná omezení. Kočovníký list zněl na jméno hlavy rodiny, jejíž pojem zákon vzhledem k neupraveným manželským vztahům Romů nedefinoval. Povolení ke kočování uděloval politický úřad první stolice nejdéle na dobu jednoho roku a o nové povolení bylo nutno žádat alespoň 14 dní před uplynutím lhůty, pro kterou byl tento doklad vydán. O udělení kočovníkého listu se zpravovalo Ústředí pro evidenci potulných Cikánů. O povinnosti předkládat tento doklad bezpečnostním orgánům k nahlédnutí platilo totéž, co o předkládání cikánských legitimací s jediným rozdílem, že při táboření měl být tento list nejenom předložen, nýbrž také uložen u úřadů, které na něj vydávaly držitelé potvrzení. Kočovníké listy tak vyjadřovaly výjimečné opatření, které omezovalo volnost stěhování a svobodnou volbu bydliště. Ustanovení zákona o kočovníkých listech se tak stávala de facto protiústavní.

Kočovat a tábořit v tzv. tlupách zákon absolutně zakazoval, neboť tvoření takových seskupení prý obzvlášť ohrožovalo veřejnou bezpečnost. Pojem tlupy přitom nebyl definován, rozuměl se jím však větší počet osob, než jaký tvořil rodinu a postrádal přitom příbuzenské vztahy mezi těmito osobami. Odchylku od zákazu tvoření takových seskupení dovoľoval zákon v případě, kdy po dobu nezbytné potřeby mohlo tábořit více rodin na jednom místě. Povolení k tomu udělel starosta obce, který určoval, kde a jak dlouho směly rodiny nebo rodina tábořit.

Vedle ustanovení o kočovníkých listech a o kočování, která představovala největší část textu, obsahoval zákon i některá další represivní opatření. Především to byl naprostý zákaz držení jakýchkoli zbraní, střeliva a výbušných látek. Zápověď nebyla omezena jenom na nošení, ale vztahovala se i na držení zbraní vůbec, tedy i na takové případy, kdy byly zbraně ukryty v příbytku nebo v kočovním voze. Přitom se jednalo o zbraně v technickém slova smyslu, tedy nejenom o zbraně střelné, ale i o dýky, boxery ap.

Státní správa měla dále v rukou možnost zakazovat kočovním a potulným Romům pobyt v určitých místech a obvodech, jako byla velká města, lázeňská střediska, pohraniční oblasti ap. Politické úřady druhé stolice mohly určit území a obce, do nichž byl tomuto romskému obyvatelstvu přístup vůbec zakázán. Zvláštní oběžník ministerstva vnitra upozorňoval

proto velmi záhy jednotlivé zemské správy politické na to, aby braly v úvahu, zda by se v tomto ohledu nedoporučovalo vydat vhodné vyhlášky.

Preventivně se zákon pokoušel čelit kočování a tuláctví odnímáním dětí romským rodičům. V původním návrhu se stanovilo, že děti mladší 18 let mohou být kočovným a potulným Romům odebrány, když „tito nemohou pro svůj potulný způsob života o ně pečovat a dáti jim řádnou výchovu“. Při parlamentním projednávání byla však slova o potulném způsobu života navržena k vynechání, čímž nabylo ustanovení širšího dosahu. Nemožnost dostatečné péče nebo výchovy nemusila tedy vyplývat jediné z kočování a tuláctví, nýbrž i z jakýchkoliv dalších příčin. Odňaté děti měly být předávány do péče v řádných rodinách nebo v různých výchovných ústavech, jejichž provozovatelem byl stát nebo zemské komise pro péči o mládež. Podle výnosu ministerstva spravedlnosti bylo rozhodnutí v této věci ponecháno soudu, který měl vyslechnout stanovisko okresní péče o mládež nebo místního odboru Československého červeného kříže.

Zákon konečně poskytoval východiska i pro některá opatření zdravotní a veterinární povahy. Politické úřady první stolice a v nutných případech i starostové obcí mohli vydat nařízení, aby byli kočovní a potulní Romové podrobeni lékařské prohlídce a jiným opatřením, kterých bylo třeba v zájmu veřejného zdraví. Vhodná opatření veterinárního rázu mohla být prováděna i na zvířatech nebo na movitém majetku.

Máme-li zhodnotit zákon o potulných Cikánech a k němu se vztahující prováděcí nařízení, musíme si zodpovědět otázku, jaké místo zaujímá v evropském a československém zákonodárství. Z širšího evropského hlediska nesměřovala do poloviny 20. let našeho století žádná legislativní opatření výlučně proti Romům, nýbrž jenom všeobecně proti tuláctví a proti kočovnému způsobu života. První singulární protiromské zákony byly vydány teprve v Bavorsku a v Československé republice. Proti bavorské právní normě, která svým obsahem i formou budila dojem jisté těžkopádnosti, byla litera československého zákona daleko propracovanější, a proto se stala vzorem k napodobení i v jiných státech. Z užšího domácího hlediska byl pak zákon o potulných Cikánech prvním výjimečným zákonem. Jeho ustanovení, která se dostávala do rozporu s ústavně zaručenou rovnoprávností občanů, opírala se jenom o kriminalistické poznání a byla převážně kárného rázu. Policejní soupisy, cikánské legitimace, kočovnické listy a další administrativně formální prostředky diskriminovaly především kočovné a potulné Romy, mohly se však v některých případech aplikovat i na romskou populaci jako celek. Z tohoto důvodu poukazovala demokraticky orientovaná veřejnost na nelidskost některých ustanovení této právní normy a kritizovala je jako záležitost od základu pomýlenou.²⁵

Aušvicate hi kher báro,
odoj bešel mro piráno,
bešel, bešel, gondolinel
the pre mande pobisterel.

Kata Ruska balval phurdel,
mro piráno už man mukhel,
mukhel, mukhel pháripnaha,
hoj na penčas: ačh devleha!

Ó, tu kálo čiriklóro,
lidža mänge mro lilóro,
lidža, lidža mra romňake,
hoj som phandlo Aušvicate.

Aušvicate bokha báre,
the so te chal amen náne,
ani odar koter máro,
o blokáris bibachtálo.

Sako đives amen márel,
andre búfi amen trádel,
the kas kamel mukhel khére,
phenel lake pášlov téle.

Až me jekhvár khére džava,
le blokáris našavava,
le blokáris našavava,
štubinisten napekava.

Kano máro jovi, lave,
naten amen so patri ne!
The me jekhvár khére džava,
le blokáris našavava!

V Osvětími stojí velké vězení,
sedí tam můj milý,
sedí, sedí, lamentuje
a na mne zapomíná.

Z Ruska vítr fouká,
můj milý mne již opouští,
zanechává mne, zanechává s těžkým srdcem,
ani však nefekne: Buď sbohem!

Ó, ty černý ptáčku,
zanes lísteček,
zanes, zanes jej mé milé,
že jsem zavřen v Osvětími.

V Osvětími velký hlad máme
a co jíst nemáme,
ani kousek chleba není
a blokař je velmi zlý.

Každý den nás bije,
do práce nás žene,
a která se mu zlíbí,
té řekne: Na pryčnu si lehni!

Až jednou půjdu domů,
blokaře zabiju,
blokaře já zabiju,
lidi ze světnice pálit nebudu.

Když chleba jím, kradu,
nedají nám, co nám patří!
Až jednou domů půjdu,
blokaře zabiju!

(Původní text a český překlad písně vězňů cikánského tábora v Auschwitz II-Birkenau, kterou podle Růženy Danielové zapsal Dušan Holý a přeložil Bartoloměj Daniel.)

